

Nederlands-Engelse relaties in de 17e en 18e eeuw

Juul en Frans Muller
lezing voor de Zomerschool in het
Holland Festival Oude Muziek,
Utrecht, 2 september 2015

Relaties tussen Engeland en de lage landen waren er sinds mensenheugenis. We beperken ons vandaag tot de periode van de Republiek der Verenigde Provinciën, een periode die ongeveer samenvalt met de periode in de muziekgeschiedenis waarop in het Festival de nadruk ligt.

Het was dan wel af en toe "Holland tegen Engeland", de aangekondigde titel van deze lezing, maar evenzeer Holland met Engeland. Nu dus de meest markante voorbeelden van culturele relaties en de maatschappelijke omstandigheden die daarop van invloed waren.

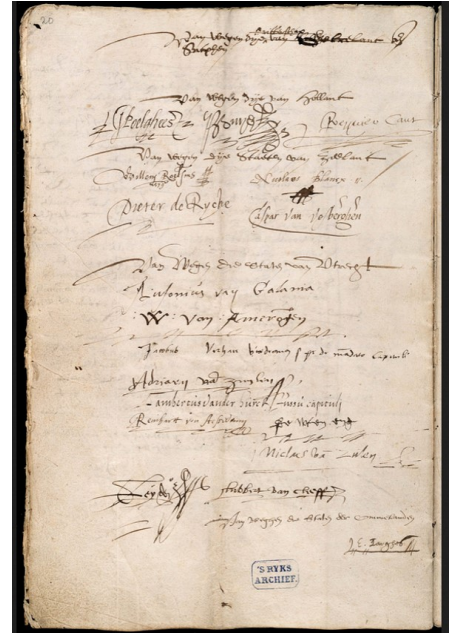

1. Simon Fokke, 1756-58:
Inname van Den Briel, 1 april 1572

Den Briel. Waar kwamen die watergeuzen eigenlijk vandaan? Uit Engelse havens. De manschappen van Lumey die in den Briel terecht kwamen, zaten samen met Engelse bondgenoten de Spanjaarden achterna, vanaf de beschutting van de Engelse kust en onder bescherming van Koningin Elizabeth. Die werd door Philips daarom bedreigd en omdat haar vloot nog niet klaar was om het op te nemen tegen de zijne, heeft ze de Watergeuzen in maart de wacht aangezegd – gevolg: een keerpunt in onze geschiedenis.

De protestantse gewesten in het noorden gingen een samenwerkingsverband aan. Andere gewesten en steden sloten zich daarbij aan. De Republiek kwam in 1588 tot stand,

maar kon nog niet overleven zonder steun van buitenaf. Prins Maurits van Nassau die al stadhouder van Holland en Zeeland was, en opperbevelhebber van het Staatse leger, werd nu ook stadhouder van Gelderland, Overijssel en Utrecht.

2. Unie van Utrecht, 1579:
Laatste pagina met handtekeningen.

Tijdens de tachtigjarige oorlog waren de Engelsen en de Nederlanders natuurlijke bondgenoten tegen Spanje, om reden van zowel godsdienst als handel. Toen de Republiek eenmaal vaste vormen aannam, veranderde dat.

3. Johan Abrahamsz. Beerstraten, 1658:
Hollandse schepen in een buitenlandse haven.

Halverwege de 17e eeuw beheerste de Republiek de handel met Azië, Amerika en zowel handel als visserij op de Oostzee en de Noordzee. Onze scheepvaart bedroeg het tienvoudige van die van Engeland.

4. Van Miereveldt, ca. 1650:
Sir Cornelis Vermuyden 1595-1677

Engeland en Frankrijk waren monarchieën. Grote liefde voor een Republiek ontbrak daar. Toch werd in die periode door de gezamenlijke inspanning van de graaf van Bedford en de Nederlandse ingenieur Vermuyden een flink stuk Engeland in de omgeving van Cambridge drooggelegd. Vermuyden werd daarvoor geridderd door Charles I.

Ook de Nederlandse landbouwtechnieken waren in de 17e eeuw de Engelse ver vooruit. In de 18e eeuw zouden die technieken daar navolging krijgen, tijdens hun agrarische revolutie.

5. John Hayls, 1666:
Samuel Pepys 1633-1703

Volgens de dagboekschrijver en Secretaris van de Marine Samuel Pepys, heeft Charles II gezegd: "Don't fight the Dutch, imitate them". Ook cultureel was er veel verkeer: Rubens, van Dijk, de Van der Veldes, Hobbema, de Ruysdaels, ze gingen allemaal naar Engeland. Sweelinck bleef weliswaar hier, maar omstreeks 1600 werden zijn composities opgenomen in het Fitzwilliam Virginal Book. De vioolleraar van de jonge Constantijn Huygens was een Engelsman.

Op de stamboom (zie *afzonderlijk pdf-bestand*) ziet U hoe ingewikkeld de familierelaties waren. De Franse en Spaanse takken hebben wij grotendeels weggelaten, maar die waren natuurlijk wel van invloed.

Cultuur behoeft geld en in die tijd hadden de Europese hoven, ook die van de stadhouders, het geld en de belangstelling om zich met culturele uitingen te omringen. Die waren ook niet alleen maar voor ontspanning; het was ook onderlinge wedijver, demonstratie van macht en rijkdom. Adel en regenten volgden dit voorbeeld

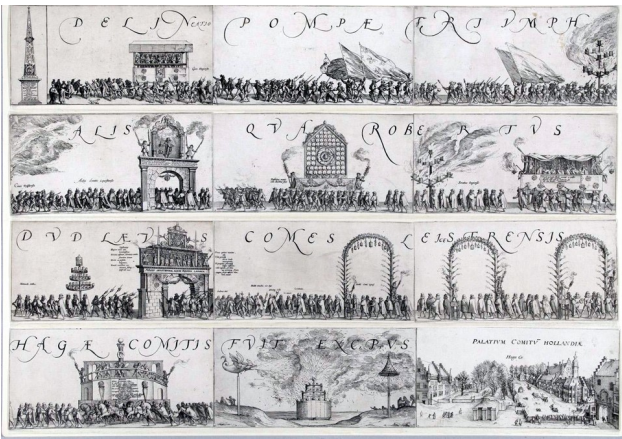
6a. Adriaen Thomasz. Key: 6b. Marcus Gheeraerts jr.
Willem de Zwijger Koningin Elizabeth

In 1584 was Willem de Zwijger vermoord. Kort daarna was de soevereiniteit over de Republiek eerst aan Henri III van Frankrijk en vervolgens aan koningin Elizabeth aangeboden, die beiden weigerden. Elizabeth had wel steun toegezegd op voorwaarde van zeggenschap.

7. Willem van de Passe, 1620:
Robert Dudley, Graaf van Leicester 1532-88.

Zij stuurde in 1585 de graaf van Leicester als Gouverneur-Generaal naar de Lage Landen. Hij werd in Den Haag feestelijk ingehaald en bracht een leger mee; zijn garnizoensstad werd Utrecht. Hij bracht ook zijn toneelspelers mee. Lord Leicester's Men speelden daar in het volgend voorjaar *The Forces of Hercules*, met o.a. de acteur Will Kempe, voor wie Shakespeare veel komische rollen had geschreven.

8. Jacob Savery, 1586:
Intocht Dudley in Den Haag, 1585

In het jaar daarop, speelden Leicester's Men ook in Amsterdam. Vertoningen vonden plaats bij de stadspaardenstal op de Dam. Nadat de Republiek was uitgeroepen, kwamen meer Engelse acteurs hierheen, o.a: naar Leiden. Lord Howard's Men vroegen toestemming om in Zeeland, Holland en Friesland op te treden, Engelse komedianten gingen naar Utrecht. Engelse acteurs speelden enkele jaren op de kermis in Den Haag, soms "mettet lichaem, zonder eenige worde te gebruycken", soms in het Engels, maar ook dan met veel mime.

9. Anoniem. Uit: *Nine Daies Wonder*, 1600
Will Kempe als Morris danser

Er was wel weerstand: Brederode noemde de Engelse acteurs in zijn *Geeft Lust* "ghepuffles" (= gepeupel), "buffels, wraakgoet" (= afgekeurde goederen), "uytschot en houten heylighjes" (= heiligenbeelden, houten klazen). Misschien was dat wel een antwoord op Morysons opmerkingen over Nederlandse spelers:

"they litle practise that Arte and are the poorest Actours that can be imagined..."

10. Gerbrand Adriaensz. Bredero 1585-1618

Uit diezelfde periode stamt een briefwisseling over muziek tussen de jonge Constantijn Huygens en de Engelse componist en luitist John Cooper, oftewel Coprario.

11. Jan Lievens, ca. 1630:
Constantijn Huygens 1596-1687

12. Frans Hogenberg (studio) 1613:
Ceremonie in Londen voor Frederik & Elizabeth

In 1613 trouwde Frederik V, keurvorst van de Palts met de Engelse prinses Elizabeth Stuart. Frederik was een halfbroer van Maurits en

Frederik Hendrik en Elizabeth was een dochter van James I. Hooft schreef een versje voor deze gelegenheid. Toen zij in mei Amsterdam bezochten, werd op de Damsluis een toneel gebouwd naar ontwerp van bouwmeester Hendrik de Keyser. Op dat toneel een tableau vivant van de *Bruiloft van Tethis en Peleus* en binnenin het bouwsel was een groep muzikanten verborgen.

Vijf jaar later vertrok de 22-jarige Huygens met de Engelse gezant op zijn eerste diplomatieke reis naar Engeland. Zijn contacten daar hadden James verteld hoe goed hij luit kon spelen en hij mocht optreden voor de vorst.

In de Republiek vertaalde intussen Theodoor Rodenburgh Middletons *Revenger's Tragedy* als *De Wraeck-gierigers Treurspel*. Dat werd het begin van het bloedwraakgenre dat ook hier erg populair zou worden. Rodenburgh, die aan het begin van de eeuw handelsvertegenwoordiger was geweest in Londen, was zowel diplomaat als schrijver en vertaalde ook andere Engelse toneelwerken.

13. Jan van der Velde II, 1621:
Johannes Jansz. Starter

Jan Jansz. Starter, een in Amsterdam geboren zoon van Engelse ouders, publiceerde het Liedboek *'t Friesche Lust-hof*, met daarin veel Engelse wijsjes, onder andere van Dowland.

In dat jaar kwamen ook Frederik en Elizabeth, die uit Bohemen hadden moeten vluchten. Frederik had maar één winter geregeerd en werd spottend "de winterkoning" genoemd. Zij gingen wonen in het vroegere huis van Van Oldebarneveldt aan de Kneuterdijk. Daar werd een complete hofhouding opgezet. Eén van de

hofdames die Elizabeth had meebracht heette Amalia van Solms.

14. Paulus van Hillegaert ca.1622.
Maurits, Frederik Hendrik, Frederik V en Elizabeth Stuart op het Buitenhof in Den Haag.

In 1624 bouwde Frederik Hendrik een groot feest voor zijn "half"-schoonzuster Elizabeth van Bohemen, in het Oude Hof, zijn paleis aan het Noordeinde.

Huygens was net terug van een wat langer verblijf in Engeland, als secretaris van zes gezanten van de Staten. Tijdens die reis was hij door James I tot ridder geslagen. Voor het feest voor Elizabeth schreef hij een masque. Dat is een allegorische voorstelling met muziek, dans en toneel, met rijke costuums en geschilderde decors, zoals ze in die periode ook aan het Engelse hof werden opgevoerd. Net als daar dansten leden van de hofhouding zelf mee. Elizabeth had er van alles op aan te merken. Ze vond dat hij de Engelse tradities niet had begrepen en Huygens moest - tegen zijn zin - allerlei veranderingen aanbrengen.

15. Adriaen van de Venne, 1626:
Frederick V. van Bohemen en Frederik Hendrik spelen "Pell-Mell" in Den Haag.

In 1625 kwam er weer oorlog tussen Engeland en Spanje en een alliantie tussen Engeland en de Republiek. In dat jaar stierf James I en hij werd opgevolgd door Elizabeths oudste broer, Charles I. Voor diens kroning schreef Barlaeus een lofdicht.

16a. Frederik Hendrik stadhouder 1625-47

16b. Amalia van Solms

Ook Maurits stierf dat jaar en werd opgevolgd door zijn halfbroer Frederik Hendrik, net een maand eerder getrouwd met Elizabeths hofdame, Amalia van Solms. Frederik Hendrik werd stadhouder, Amalias positie werd ineens hoger dan die van Elizabeth.....Oei.

17. Adriaen van de Venne, 1626: Frederick V van Bohemen en Elizabeth Stuart.

Rivalen aan het Haagse Hof heette de tentoonstelling die vorige jaar werd gehouden in het Haags Historisch museum. Gelukkig voor de kunst en voor ons, werd die rivaliteit gedurende vijfendertig jaar uitgevochten in de vorm van de prachtigste toneel- en muziekuitvoeringen, kleding en juwelen. Elizabeth bestelde in die periode ook tientallen schilderijen, vooral van Gerard Honthorst, die zij -helaas voor hem- nooit heeft betaald.

Met de geboorte van zoon Willem, de latere stadhouder Willem II, kreeg Amalia nóg een voorsprong.

In hetzelfde jaar kwam Valerius Gedenck-Clank uit, met o.a. een versie van Dowlands *Lacrimae*, twee jaar eerder ook al gepubliceerd in de *Stichtelycke rymen* van Dirck Camphuysen. Meer Dowland liederen werden in die jaren van Nederlandse teksten voorzien.

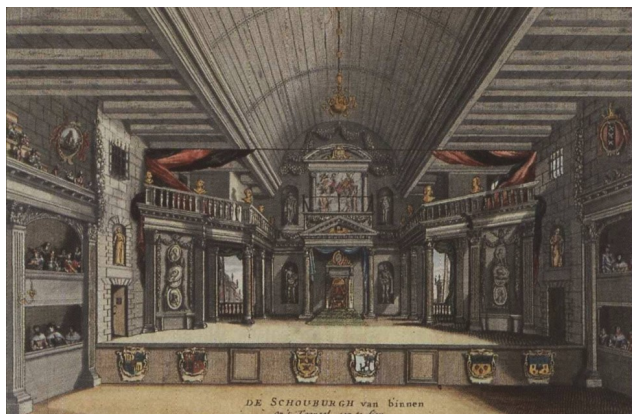
18. Michiel Jansz. van Mierevelt, 1634: Jacob Cats 1577-1660

De invloedrijke Jacob Cats ging in het jaar daarna als buitengewoon gezant naar Engeland en werd geridderd door Charles I.

19. Sir Anthony van Dyck, ca. 1635: portretstudie van Charles I 1625-49.

Schilders uit de lage landen trokken naar Engeland. In de zestiende eeuw nog om geloofsredenen, maar in de zeventiende ook steeds meer om er opdrachten te verwerven. Daniel Mijtens werkte voor het hof en in de dertiger jaren werd Anthonie van Dijk de hofschilder van Charles I.

20. Salomon Savery, 1658:
Amsterdamse Schouburgh aan de Keizersgracht.

In de inmiddels geopende Amsterdamse schouburg aan de Keizersgracht werd o.a. *Don Jeronimo* opgevoerd, Rodenburghs vertaling van het toneelstuk van Thomas Kyd, *The Spanish Tragedy*. Later zag men *Aran en Titus* van Jan Vos, naar Shakespeares *Titus Andronicus*.

De jonge Willem bleek gek op toneel te zijn. Vanaf 1640, hij was toen 14, kwamen ook weer Engelse toneelgezelschappen in Den Haag spelen.

21. Sir Anthony van Dyck, 1641:
Willem II en Mary Stuart als bruidspaar

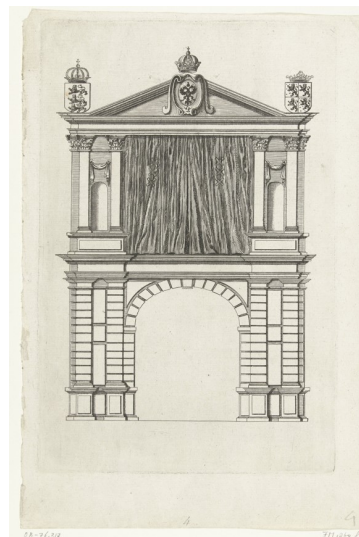
In Engeland probeerden intussen de Puriteinen Charles van de troon te stoten. Er werd toen net onderhandeld over een huwelijk tussen de jonge Willem en Mary, de dochter van Charles. Let op: dit zijn niet de William and Mary, maar hun ouders, resp. schoonouders. Het huwelijk werd in Londen voltrokken. Mary was toen negen jaar, Willem vijftien. Charles wilde namelijk geld en steun uit de Republiek.

22. Sir Anthony van Dyck, ca.1637:
Henrietta Maria van Frankrijk 1609-69

Aan het begin van de burgeroorlog in Engeland, in februari 1642, vluchtte Henrietta Maria, zuster van Louis XIII, vrouw van Charles I, moeder van de pas-getrouwde Mary, met haar dochter naar de Republiek. Door het huwelijk van Mary werd het Engelse aandeel in het hofleven van Den Haag flink versterkt. Ter gelegenheid van hun aankomst werd in Den Haag een ballet opgevoerd.

In de jaren daarna zouden ook Mary's uit Engeland gevluchte broers vaak naar Den Haag komen.

23a. Erepoort in Amsterdam, 1642

In mei volgde de intocht van Henrietta Maria en Mary in Amsterdam, in gezelschap van Frederik Hendrik. Vier erepoorten waren opgericht en die bij de Varkenssluis was waarschijnlijk dezelfde die was gebruikt bij het eerder genoemde bezoek van Frederick en Elizabeth van Bohemen. Boven de poort was opnieuw een tableau vivant te zien van de *Bruiloft van Tethis & Peleus* en er was ook weer muziek.

ALIVS NASCETVR ACHILLES.
 En, THETIS Etonii proproans diuina PELEI. O utinam haec etiam thaliam nascatur Achille.
 The salicas celebres Opusq; pererrat aquas. Et similes signat nuptias Brianna Ducis.
 Et MARIA AVRIACI sponsa ad lina Sponsi. Afficit hanc Iulidem MARIA, et lam suspicit illam.
 Sponsa per Arciosa Regia ferretur aquas. Communem Patri et Iam capis off. Iam.

23b. Bruiloft van Tethis & Peleus

In het gevolg van Henrietta Maria kwam haar vertrouwensman mee, de “poet laureate” William Davenant. Hij vervulde een belangrijke rol als fondsenwerver voor de oorlog tegen de Puriteinen, probeerde de juwelen van de koningin in Amsterdam te verpanden, reisde in de periode '42-44 heen en weer tussen de koning en de koningin en werd door de koning geridderd.

24. Robert Walker:
William Davenant 1606-68

Davenant was echter vooral een theaterman, latere oprichter van het toneelgezelschap dat nog veel later de opera's van Henry Purcell zou uitvoeren.

Ook de dichter Andrew Marvell was toen in Holland. Hij was er niet dol op:

*Holland, that scarce deserves the name of land,
 As but th' off-scouring of the British sand; ...
 This indigested vomit of the sea
 Fell to the Dutch by just propriety.*
 (The Character of Holland)

Tussen 1644 en 1646 was de Engelse kroonprins Charles in Den Haag. Prince Charles' Men traden daar op en ook in Parijs, waar zijn Oom Louis XIII kort tevoren was gestorven.

25. Sir Anthony van Dyck, 1632:
Nicholas Lanier 1588-1666

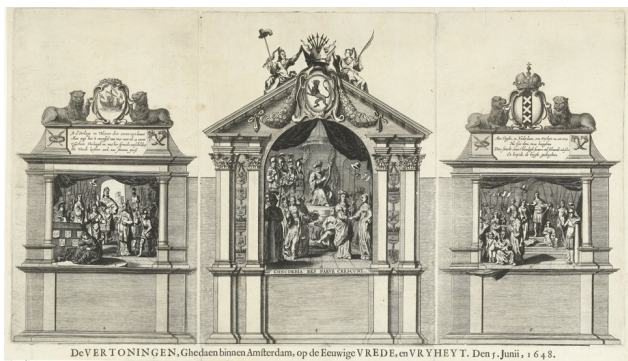
De Engelse luitist Nicholas Lanier, Master of the King's Musick, vluchtte ook naar de Republiek, waar hij tijdens Cromwells Commonwealth, het Gemenebest, verbleef en optrad.

26. Gerard van Honthorst (atelier), 1651:
Willem II van Oranje, stadhouder 1647-50

Een jaar later stierf Frederik Hendrik en Willem II die, net als zijn voorgangers, tegen de vrede met Spanje was gekant, probeerde een staatsgreep uit te voeren. Die mislukte. Dat verzwakte zijn positie.

De Republiek had het Gemenebest nodig als bondgenoot tegen de orangisten en overwoog zelfs toe te treden. Intussen ondersteunde Willem in dezelfde periode wel een Engelse toneelgroep in Den Haag.

27. Pieter Nolpe:
De Vertooningen, Ghedaen binnen Amsterdam, op de Eeuwige Vrede en Vryheyt. Den 5 Junii, 1648

1648: Einde tachtig-jarige oorlog, Vrede van Münster. Die werd in de steden feestelijk gevierd, in Amsterdam o.a. met tonelen die in de straten waren opgezet en waarop verschillende *tableaux vivants* werden getoond. Spanjes positie werd verder verzwakt en de Spaanse koloniale bezittingen lagen voor het grijpen. Daardoor werden de relaties tussen de twee bondgenoten, England en de Republiek, gespannen.

28. Jan Saenredam, Hugo Allard, 1654
Allegorie op de eerste Engelse oorlog

Het Engelse Parlement keurde in 1651 de Akte van Navigatie goed, om de Engelse positie in Noord-Amerika te beschermen. Dat leidde al in het volgende jaar tot de eerste Engels-Nederlandse oorlog, die op zee werd uitgevochten.

Intussen was de Engelse koning gevangen gezet. In 1649 was hij op bevel van het Parlement onthoofd.

Joan Dullaert schreef het stuk *Karel Stuart, of Rampzalige Majesteit* voor de Amsterdamse Schouwburg.

Kroonprins Charles kwam weer naar Den Haag.

De Staten van Holland (vooral Amsterdam) werden stadhouder Willem II te machtig. De bezuinigingen op het leger, die de Staten

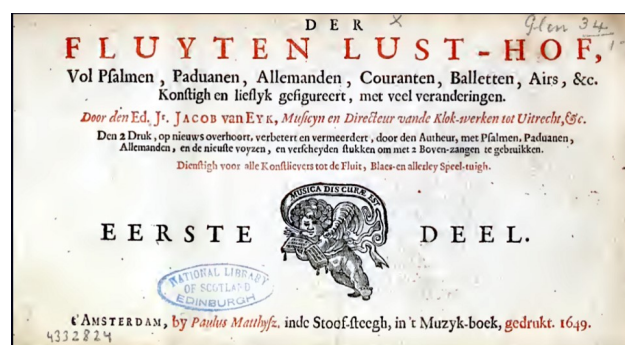
Generaal doorvoerden na de vrede met Spanje, stonden hem ook niet aan. Hij liet een document vervalsen waaruit een geheime overeenkomst zou blijken tussen Amsterdam en Cromwells parlement: Als het tot een burgeroorlog zou komen, zouden de Engelsen een vloot en tienduizend manschappen sturen, om Amsterdam te steunen. De vervalsing lekte echter uit.

Later dat jaar stierf Willem II en kort daarna werd zijn zoon geboren.

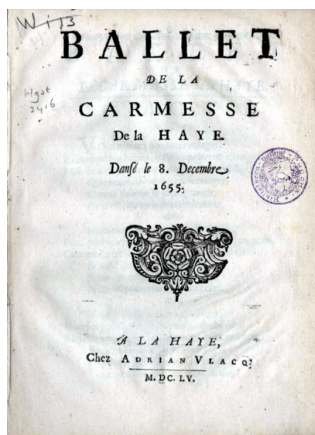
29. Salomon Pietersz. Lachair, 1654:
Allegorie op de (eerste) vrede van Westminster

De Vrede van Westminster maakte een einde aan de eerste Engelse oorlog. Dat werd ook weer gevierd, o.a. met vertoningen op de Amsterdamse Dam. In het vredesverdrag wilde Cromwell het stadhouderschap van Oranje laten verbieden. Dat werd afgewezen door de Staten Generaal. Er kwam een geheim verdrag met de Staten van Holland, dan pas zou Engeland tekenen. De Staten Generaal wisten van de prins geen kwaad en gingen accoord met het vredesverdrag. Twaalf dagen later tekenden de Staten van Holland de Akte van Seclusie, waarna ook Engeland het vredesverdrag tekende.

30. facsimile voorpagina

Inmiddels was *Der Fluyten Lust-Hof* van de Utrechtse stadsbeiaardier en blokfluitist Jan van Eyck verschenen, met verscheidene Dowland bewerkingen. Abraham Syband schreef *De Dolle Bruiloft*, naar Shakespeares *Taming of the Shrew*, opgevoerd in Amsterdam. Met Pinksteren werd Beaumont en Fletchers *A King and No King* (hier opgevat als verwijzing naar de jonge Charles) opgevoerd op het jachtslot Honselaarsdijk, dat het domicilie was van prinses Mary en haar zoon. Mary betaalde alle kostuums.

31. Titelblad *Ballet de la Carmesse de la Haye* 1655

In Den Haag werd een masque opgevoerd door Nederlandse en Engelse hovelingen, het *Ballet de la Carmesse de la Haye*, waarvan het libretto bewaard is gebleven.

32. *Bartholomeus van der Helst, 1652: Mary Stuart 1631-60*

Mary, hier afgebeeld met oranjeappel, was daarbij. Uit brieven van Elizabeth, aan anderen de vluchteling prins Charles in Duitsland, weten wij dat de masque (in het Frans, wegens voorschriften in de Republiek) Mary wat opvrolijkte.

Met Driekoningen was er kennelijk weer een masque, die door Elizabeth werd beschreven. Charles kreeg te lezen dat zijn zus als Amazone was verkleed. Hoe weten wij dit alles? Omdat de brieven bewaard zijn gebleven - niet bij het

hof, maar in de *State Papers* van John Thurloe, die veel later integraal zijn uitgegeven. Thurloe stond aan het hoofd van Cromwells geheime dienst. Met andere woorden: de correspondentie van Elizabeth werd onderschept en gecopiëerd.

33a. *Mary Stuart met Jacob Cats op diens landgoed Sorghvliet*

33b. *Wedgwood: Jacob Cats 1577-1660*

Jacob Cats, naast dichter inmiddels ook raadspensionaris van Holland, ging weer naar Engeland, dit keer om met Cromwell te overleggen.

34. *Lieve Pietersz. Verschuier, 1665: Kroonprins Charles, op weg van Breda naar Den Haag, komt aan in Rotterdam, 1660*

Na de dood van Cromwell en een periode van slecht bestuur in Engeland, verklaarde Charles, die toen in Breda verbleef, als koning naar zijn land te willen terugkeren. Hij beloofde de vrijheid van godsdienst te zullen eerbiedigen.

35. Johannes Lingelbach:
Charles II, op weg naar Den Haag, stopt bij landgoed Wema, 25 mei 1660.

Hij ging via Rotterdam in optocht naar Den Haag, waar hij feestelijk werd ontvangen als Koning Charles II.

Een toneelstuk, genaamd *Vertooningen gepast op de Blijde Inkomste van Karel II* van Jan Soet, werd opgevoerd in het nieuwe theater van Fornenburgh aan de Hooikade.

36. Hieronymus Janssens 1660:
Hofbal in Den Haag

Ook aan de vooravond van Charles' vertrek uit Scheveningen waren er nog feestelijkheden in Den Haag, o.a. een banket in het Mauritshuis. Twee weken later woonde Mary met de tienjarige Willem, op uitnodiging van de burgemeester, een besloten voorstelling bij in de Amsterdamse schouburgh. Die ging over het Beleg van Leiden. Haar broer, Charles, was ook uitgenodigd, maar was inmiddels al vertrokken. Gelukkig maar, want stadsdichter Jan Vos had een optocht georganiseerd van twintig 'Staatswagens' door Amsterdam, ter ere van het bezoek van Mary en haar zoon.

37a. Arnoud van Halen, ca. 1620:
Jan Vos

37b. Praelwagen in Amsterdam, ter ere van de jonge Willem III, 1660.

Personen uit de Engelse geschiedenis werden getoond. Er was een wagen die aan de jonge Willem zelf was gewijd, maar ook één met Mary's vader Charles I op het schavot. Zij was zeer aangeslagen en het kwam Vos, die zelf te paard aan de stoet vooraf was gegaan, op een storm van kritiek te staan.

Charles II, die veel belangstelling had voor kunst en wetenschap, gaf na zijn terugkeer meteen patenten uit voor de oprichting van

38. William Faithorne, naar John Greenhill, 1672:
Sir William Davenant 1606-68

twee theatergroepen, waarvan één onder leiding van de eerder genoemde William Davenant.

Hij richtte ook de Royal Society op en kort daarna werd Christiaan Huygens benoemd tot lid. In latere jaren ook Swammerdam en van Leeuwenhoek.

39. Jan Soet:
Spotprent op de tweede Engelse oorlog

Er was even rust gekomen in de betrekkingen, maar niet voor lang. De tweede Engelse oorlog brak uit. (1665-67) In de aanloop daartoe hadden de Engelsen, de Nederlandse handelspost in Guinee veroverd.

De Hollanders, die Charles zo enthousiast hadden onthaald, voelden zich bedrogen.

Christiaan Huygens ontwierp in nauwe samenwerking met Spinoza optische precisie-instrumenten die voor de marine van belang waren. Toen hij tijdens de oorlog een vriendelijke brief kreeg van Henry Oldenburg, secretaris van de Royal Society, met grote belangstelling voor zijn uitvindingen, ging hij daar maar even niet op in. In diezelfde periode werd het revolutionaire boek *Leviathan* van Thomas Hobbes vertaald.

40. Sir Peter Lely, ca. 1670:
Aphra Behn, ca. 1640-89

Tijdens de oorlog kwam toneelschrijfster Aphra Behn, voor wier stukken Purcell later muziek zou schrijven, in de Republiek spioneren voor Koning Charles. Behn waarschuwde, onder andere, dat de Nederlanders het plan hadden om de Thames op te varen, maar werd genegeerd. Betaald werd ze ook niet.

41. Jan van Leyden 1667-69:
Tocht naar Chatham, slag op de Medway, 1667.

In Engeland was men nog nauwelijks bekomen van de pestepidemie, de grote brand van Londen en de verloren vierdaagse zeeslag, toen in 1667 op initiatief van Cornelis de Witt de tocht naar Chatham volgde; de Ruyter voer met *De Zeven Provinciën* en de rest van zijn vloot de Medway op, viel de Engelse vloot aan en sleepte de *Royal Charles* weg.

“...ill newes is come to Court of the Dutch breaking the Chaine at Chatham; which struck me to the heart.” (Pepys).

42. Salomon Savery, 1667:
Allegorie op de vrede van Breda.

In datzelfde jaar nog, kwam er met de Vrede van Breda weer een einde aan deze oorlog. In de zogenaamde Pikeerschuur, een als theaterruimte ingerichte manege aan de zuidzijde van het Buitenhof, werd in opdracht van Willem III een ballet uitgevoerd ter gelegenheid van de Vrede. Er werd gedaan door de prins zelf (o.a.

in de rol van Mercurius) en door talrijke andere hoge edelen van Holland. *Dit Ballet de la paix*, was een allegorie op de vrede tussen Engeland en de Republiek. Twee voorstellingen vonden plaats voor genodigden uit bestuur en diplomatie.

43. Ludolf Bakhuysen:
Zeeslag tijdens derde Engelse oorlog

Tijdens de oorlog hadden de Fransen partij gekozen voor de Republiek, maar enkele jaren later waren Nederland, Zweden en Engeland weer bondgenoten tegen Frankrijk. Engeland sloot in 1670 het geheime Verdrag van Dover met Louis XIV en in 1672 volgde de derde oorlog tegen het *Perfide Albion*.

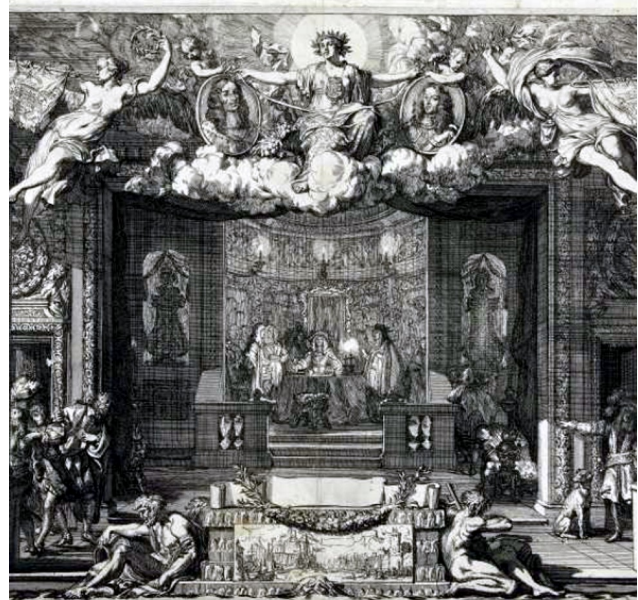
44. Adam Frans van der Meulen, 1672-90:
1672. Franse troepen steken bij Lobith de Rijn over.

In hetzelfde jaar vielen de Fransen de Republiek binnen. Alleen Holland en Zeeland waren beschermd achter de Hollandse waterlinie. 1672 zou de geschiedenis ingaan als het rampjaar.

Willem werd stadhouder Willem III, de gebroeders de Witt werden in opdracht van de orangisten vermoord. Zowel Louis als Charles probeerde neef Willem te beïnvloeden, maar dankzij de vloot (de Ruyter) en een verbond met de Spanjaarden, nota bene, lukte het de aanval af te slaan. Frankrijk trok zich terug.

45. Romeyn de Hooghe, 1673:
Spiegel der Fransse tyranny ghepleecht op de Hollantsche dorpen, 1672.

46. Gerard de Lairesse, 1674:
Allegorie op de tweede vrede van Westminster.

Vrede met Engeland, opnieuw in Westminster gesloten. Vanaf die tijd werd het even wat overzichtelijker, met Frankrijk aan de ene kant en de Republiek en de Britten aan de andere. In 1677 trouwde Willem III met zijn Engelse nichtje Mary, dochter van James, de broer van Koning Charles.

Vier jaar later volgde de Vrede van Nijmegen. Het *Vertooningspel op de Vrede* werd opgevoerd in Amsterdam, geschreven door Govert Bidloo, die ook lijfarts van Willem III was. Voor die gelegenheid schreef Karel Hacquart muziek voor *De Triomferende Min* van Dirck Buysero.

47. Romeyn de Hooghe:
Allegorie op de vrede met Frankrijk,
Nijmegen, 20 september 1678

48a. John Locke

48b. Baruch Spinoza

Intussen neeg het Britse koningshuis steeds sterker naar het katholicisme en de vrijheid van godsdienst kwam weer eens onder druk. In 1683 vluchtte de filosoof en democraat John Locke naar de Republiek. Hij nam daar kennis van het werk van onze radicale verlichter, Spinoza. Grote invloed van Spinoza is te zien in Lockes *Essay concerning Human understanding*, het voornaamste werk waarop de Amerikaanse grondwet is gebaseerd.

In 1685 stierf Charles II en zijn broer James volgde hem op. James was nog veel absolutistischer en katholieker dan zijn broer. Dat leidde in Engeland tot spanningen. Louis XIV zorgde ongewild voor tegenwicht. Hij herriep dat jaar het Edict van Nantes, waardoor Londen volstroomde met mondige protestantse Fransen: de Hugenoten.

49. Sir Godfrey Kneller, 1684:
Koning James II van Engeland en Ierland 1685-88.

Men zou denken dat het geslacht Stuart met de onthoofding van Papa leergeld had betaald met betrekking tot absolutistisch katholicisme, maar nee. En toen de koningin in 1688 van een zoon beviel, was de maat vol. James, zijn vrouw en baby vluchtten naar Frankrijk, James werd tot abdicatie gedwongen ten gunste van zijn oudste dochter, protestants, uit zijn eerste huwelijk. Dat was Mary, getrouwd met stadhouder Willem III. Beiden waren kleinkinderen van Charles I en zij bestegen samen de troon; een duo-koningschap en de ultieme Nederlands-Engelse relatie.

50. Abraham Storck, 1688:
Willem III gaat met zijn vloot uit Hellevoetsluis op weg naar Engeland.

51. Romeyn de Hooghe:
Kroningsplechtigheden in Londen, 1689.

De dubbele kroning werd ook in de Republiek uitbundig gevierd. In Amsterdam werd vuurwerk afgestoken en in de Amsterdamse schouwburg werden *Verscheyde vertooningen van Engelandt* opgevoerd.

52. Romeyn de Hooghe, 1689:
Vuurwerk van de Engelse kooplieden in Amsterdam.

In de periode tussen 1689 en Willems dood in 1702, was er verstengeling in veel opzichten. Staatkundig, waarbij opgemerkt dat Willem als secretaris mee naar Engeland nam de jonge Constantijn Huygens, zoon van de en roddelaar

53a. Constantijn
Huygens Jr.

53b. Christiaan
Huygens.

extraordinaire. Van hem hebben wij meer dan twintig jaar dagboeken, tot aan zijn dood in 1697. Hij had ook belangstelling voor wetenschap en met name de optiek waarin zijn broer zo bedreven was. Christiaan bezocht Londen kort na de troonswisseling en sprak onder anderen met Boyle, Newton en John Locke die met Willem en Mary mee terug was gegaan.

Willem had grote belangstelling voor tuinarchitectuur. Zijn belangstelling voor muziek gold vooral het martiale: trompet en trom. Mary hield daarentegen veel van toneel en muziek, ging vaak naar openbare theaters en concerten.

54. John Clostermann, 1695:
Henry Purcell (1659-95).

Toch verschoof het werkerterrein van Purcell en veel andere musici in Engeland, ondanks de belangstelling van Mary, van het hof naar het publieke theater. Er was veel minder steun vanuit het hof dan in de tijd van Charles en James. In de periode tussen de kroning en zijn dood eind 1695, schreef Purcell al zijn grote opera's voor het publieke theater.

In de opera's van Purcell vinden we verwijzingen naar het koningschap van William & Mary. Al in het jaar van de kroning werd in Chelsea *Dido en Aeneas* opgevoerd, waaraan voor die gelegenheid een proloog was toegevoegd. Phoebus en Venus werden daarin opgevoerd en dat had in dat jaar geen nadere uitleg nodig.

In het jaar daarna zien we iets dergelijks ook in het publieke theater en nu geïntegreerd in de opera zelf: In de finale van Purcells *Dioclesian* komen oranjeboompjes tevoorschijn uit de toneelvloer. Ook dat zal door het Londense publiek zeker zijn opgevat als een eerbetoon aan Willem. Die was daar zelf overigens niet bij; Hij vocht in Noord Ierland tegen de troepen van zijn schoonvader, de afgezette koning James.

55. Frans Muller, *hypothetische reconstructie*, 2009
Henry Purcell: *Dioclesian*, Act V, finale.

56. Frans Muller, *hypothetische reconstructie*, 2013
Henry Purcell: *King Arthur*, Act V, finale.

Een jaar later volgde Purcells *King Arthur* op een libretto van John Dryden. Dat was de operabewerking van een toneelstuk dat Dryden eerder voor koning Charles had geschreven en dat samen met zijn opera *Albion & Albanus* een tweeluik had moeten vormen. Door de plotselinge dood van Charles was het toneelstuk nooit afgemaakt. Inmiddels was de katholieke Dryden uit de gratie bij het hof, terwijl voor het theatergezelschap goede relaties met het hof van levensbelang waren.

Dryden zal weinig hebben gevoeld voor een eerbetoon aan dat protestantse koningspaar, maar eerbetoon alleen aan Charles zou zeker verkeerd worden uitgelegd: Charles had op zijn sterfbed nog openlijk het katholicisme omarmd. De gevonden oplossing was een slim compromis: de slotscene van *King Arthur* werd gewijd aan de Orde van de Kousenband (*The Order of the Garter*). Dat kon ieder naar eigen wens interpreteren, want elke Engelse koning of

koningin was -en is ook nu nog- uit hoofde van zijn of haar functie soeverein van de Orde van de Kousenband, een orde gewijd aan St. George, beschermheilige van Engeland.

Bovendien konden decors worden hergebruikt van *Albion & Albanus*. De opvoeringen daarvan had men na de dood van koning Charles vroegtijdig moeten staken wegens de onrust in het land, dus die decors waren nog in prima staat.

In de regieaanwijzingen die Dryden voor dat stuk had geschreven, wordt heel specifiek verwezen naar St. George's Hall in Windsor. Daar bevond zich -toen nog- de plafondschildering van Verrio, waarin Charles II centraal staat in zijn functie als soeverein van de orde.

Overigens komt in de tekst die tijdens deze scene wordt gezongen wel een verwijzing naar Willem voor, als het gaat over buitenlandse koningen die in hun eigen land de kroon versmaden.

57. Charles Wild:
Windsor, St. George's Hall.

Weer een jaar later ging Purcells *Fairy-Queen* in première. Dat was in de aanloop naar de viering van het vijftienjarig huwelijksfeest van het koningspaar.

Nu werd echt alles uit de kast gehaald: in de masque aan het eind komen we niet alleen de exotische dieren tegen zoals Willem die hield in zijn tuin bij het Loo, maar ook Chinees porselein en het daarvan afgeleide Delfts blauw, dat Mary verzamelde.

58. Melchior d'Hondecoeter, ca. 1690:
Willems menagerie.

59. *Mary's verzameling (reconstructie)*
Apeldoorn, Paleis Het Loo

De verzameling in Kensington palace had ze een tijdlang voor het publiek opengesteld en chinoiserie was een ware rage geworden in Londen. Daniel Defoe heeft daar nog verslag van gedaan.

Willems oranjeboompjes komen weer uit de toneelvloer omhoog, maar staan ditmaal in Chinese vazen en die zullen door het Londense publiek onmiddellijk zijn herkend als verwijzing naar Mary.

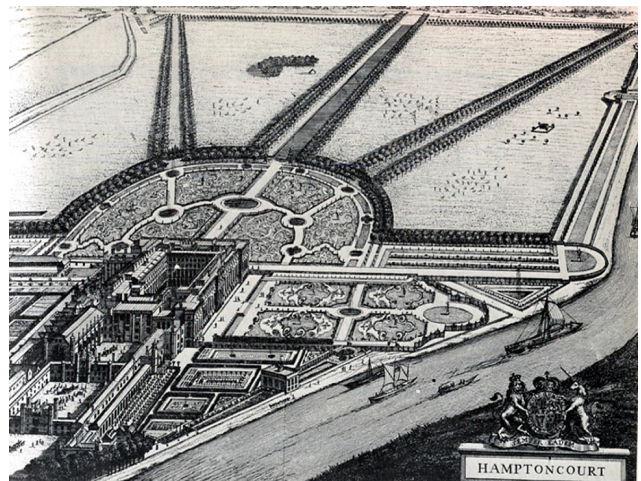
We zien in dit korte fragment Hymen, de god van het huwelijk, die zich beklagt over liefde die geen stand houdt. Twee Chinese dames wijzen hem dan op de oranjeboompjes, in Chinese vazen, die net achter hem uit de toneelvloer omhoog zijn gekomen. Hij is helemaal gerustgesteld, zijn fakkel brandt weer, hij is zelfs weer in de stemming om te vliegen.

60. Frans Muller, *hypothetische reconstructie*, 2004:
Henry Purcell: The Fairy Queen, Act V, finale.

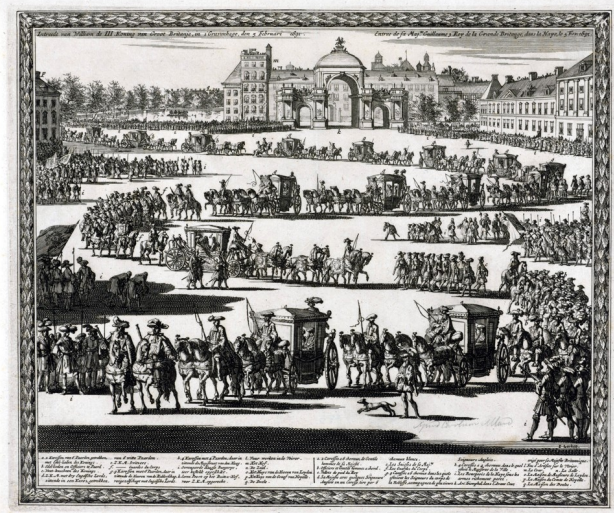
Willem bracht zijn tijd liever op Het Loo door dan in Kensington Palace of in Hampton Court, maar de invloed van zijn uit Frankrijk afkomstige (tuin)architect Daniel Marot was en is in zijn paleizen te zien, zowel in de Republiek als in Engeland. Zoals wij inmiddels weten, werkte Marot ook op Boughton House.

Buiten de culturele sector leverde Willem ook een belangrijke bijdrage aan de ontwikkeling van Engeland door het opzetten van de Bank of England.

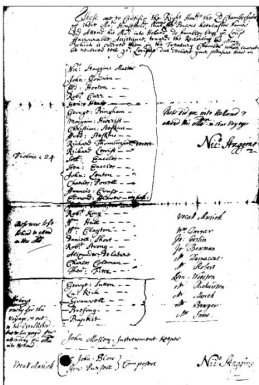
61. Daniel Marot:
Tuin bij paleis Hampton Court

In januari 1691 bezocht Willem Den Haag, om een conferentie bij te wonen van geallieerden. Den Haag trok alle registers open, er werd een "Blyde Incomste" georganiseerd met alles wat daar bij hoort. Govert Bidloo schreef erover, Romeijn de Hooghe maakte gravures. De koninklijke muziek kwam mee uit Londen, onder leiding van Nicholas Staggins.

62. Carel Allard, Jan Luyken:
Intocht van Willem III in Den Haag 1691.

Uit Staggins' verzoek om betalingen die hiermee verband hielden, is duidelijk dat Henry Purcell is meegekomen, ondanks de twijfel die daarover is gezaaid door latere onderzoekers.

63. *Lijst van musici die in 1691 Willem III vergezelden.*

64. Coenraet Decker:
Allegorie op de Vrede van Rijswijk, 1697.

Pas in 1697 kwam er een officieel einde aan de oorlog met Frankrijk. Ter gelegenheid van de Vrede van Rijswijk werd in Amsterdam *De Vrede Hersteld* opgevoerd en in Londen Peter Motteux's *Europe's Revels*.

Aan het begin van de achttiende eeuw stierf Willem, die na de dood van zijn vrouw, zo'n acht jaar eerder, alleen had geregeerd. In Nederland kregen wij toen het tweede Stadhoudersloze Tijdperk, dat een halve eeuw zou duren.

65. Michael Dahl, 1705: *Anne Stuart, Koningin van Engeland, Schotland en Ierland 1702-07, Koningin van Groot-Brittannië en Ierland 1707-14.*

In Engeland werd Willem opgevolgd door zijn schoonzuster Anne. In een poging om de soevereiniteit over de lage landen te behouden, werd geprobeerd om haar man, George of Denmark tot Kapitein-generaal van de Republiek te benoemen. Dat mislukte. Onder Anne's bewind bloeiden de kunsten op, in wat inmiddels Groot-Brittannië heette door de Unie met Schotland. Haar architect Vanbrugh, óók een bekend toneelschrijver, was van Vlaamse afkomst. Ook de schilder Pieter Lely werkte voor het hof.

66. Adriaen van der Werff, 1705: *John Churchill, Hertog van Marlborough 1650-1722.*

Bevelhebber Marlborough reisde naar Rotterdam om zich door Adriaan van der Werff te laten portretteren en in de Amsterdamse schouwburg woonde hij een voorstelling bij van Enoch Krooks *Den Roemruchtigen Zegepraal van den Veldslag bij Hochstadt*.

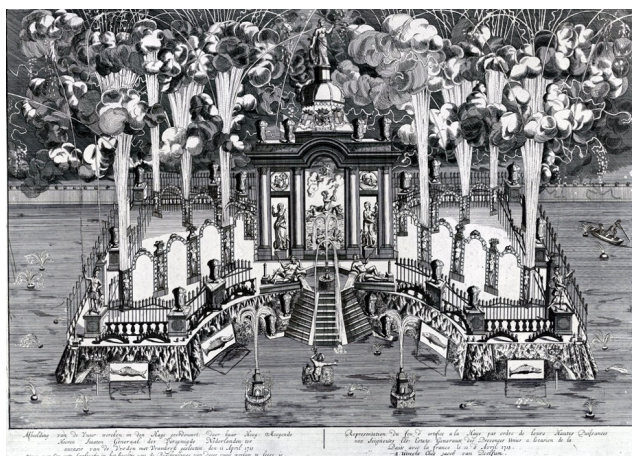
Soldaten van de nieuwe prins van Oranje, Johan Willem Friso, namen deel aan de slag bij Malplaquet tegen de Fransen. Door een misverstand tussen de prins en Marlborough, die de leiding had, sneuvelden duizenden Nederlandse soldaten.

De relaties raakten weer gespannen, want Groot-Brittannië sloot een aparte vrede met Frankrijk. Er kwamen anti-Britse betogingen in Den Haag.

Johan Willem Friso werd stadhouder van Friesland, maar verongelukte. Enkele weken na zijn dood werd zijn zoon, Willem IV in Leeuwarden geboren

Het Prinsenhof in Leeuwarden was door Marot gerenoveerd. Marot ontwierp in die vroege jaren van de achttiende eeuw ook decors voor stadhouder Willems Franse opera in Den Haag, waar opera's van Lully werden opgevoerd. Frans was in de hogere kringen de voertaal. Mede door de komst van veel Hugenoten, werd de Franse invloed in de Republiek steeds groter.

De wederzijdse culturele beïnvloeding tussen de Republiek en Groot-Brittannië werd in de 18^e eeuw juist minder. In de Republiek ging de wet van de remmende voorsprong op elk gebied steeds meer gelden. Toch werden nog veel van de Engelstalige boeken en tijdschriften over de verlichting hier gedrukt.

67. Daniel Marot, 1713:
Vuurwerk in de hofvijver ter gelegenheid van de vrede van Utrecht.

In 1713 volgde de Vrede van Utrecht. Hoewel de Republiek er bekaaid af was gekomen, werd er toch feest gevierd.

In de Amsterdamse schouwburg speelde toen het jonge viool-fenomeen Willem de Fesch. Hij verdiende daar wel drie - tot viermaal zoveel als andere musici.

68. Sir Godfrey Kneller:
George I van Groot-Brittannië en Ierland 1714-27

In 1714 stierf Queen Anne. Al haar 17 kinderen waren jong gestorven en omdat de opvolger protestants moest zijn, werd Georg, Keurvorst van Hannover, koning George I van Groot-Brittannië en Ierland. Hij was verantwoordelijk voor de komst van Händel naar Engeland. George I reisde naar Engeland via Den Haag, waar hij overlegde met o.a. Arent van Wassenauer Duyvenvoorde, over te benoemen ministers. Begin 1715 reisde van Wassenauer als buitengewoon ambassadeur naar Londen voor de kroning. Zijn neef Unico van Wassenauer ging vermoedelijk mee, evenals Justus van Effen, die *De Hollandsche Spectator* zou oprichten, in navolging van het toonaangevende Engelse tijdschrift *The Spectator*.

69a en b. Sir Godfrey Kneller, 1716:
Koning George II en Koningin Caroline.

Twaalf jaar later stierf George I. Hij werd opgevolgd door George II die, evenals zijn vader, een groot muzikliefhebber was.

70. Mercier, 1733:
De kinderen van George II

Hij en zijn vrouw, de cultureel zeer onderlegde Caroline van Ansbach, kregen acht kinderen. De Princess Royal, de muzikale Anne van Hannover, leerling van Händel, trouwde in 1734 in Londen met Willem IV.

71. Anna van Hannover, zelfportret

Anne was ook een competente schilder; het Mauritshuis heeft werk van haar. Ter gelegenheid van haar huwelijk componeerde Händel het koraal *This is the day the Lord hath made* (HWV 262), op een tekst van haarzelf (naar twee psalmen). Quirinus van Blankenburg componeerde voor het huwelijk *La double harmonie d'une musique algébrique* of *De verdubbelde harmony*.

Een paar jaar eerder had de Alkmaarse componist Willem de Fesch zich in Londen gevestigd. Al in maart 1732 had hij daar zijn

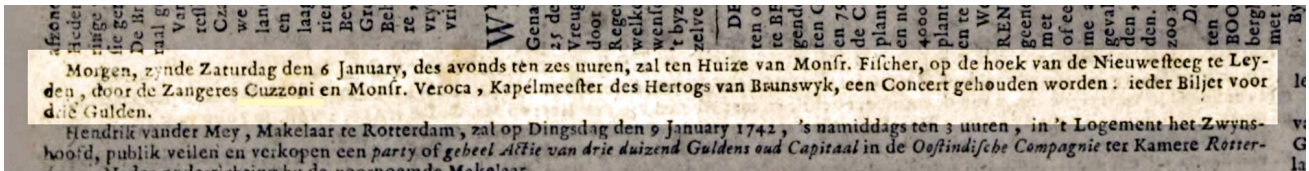
72. François Morellon la Cave, naar Andrea Soldi:
Willem Defesch.

eerste openbare concert gegeven, uitgevoerd met beroemde Engelse zangers van Händel. Daaruit blijkt dat hij al voor de verhuizing goede contacten ter plaatse had.

73. William Hogarth, 1733:
Een repetitie voor Defesch' oratorium Judith.

Een jaar later werd zijn nu grotendeels verloren oratorium *Judith* in het theater in Lincolns Inn Fields uitgevoerd, onder auspiciën van de Hertog van Chandos, de beschermheer van Händel. *Judith* was een grote muziektheaterproductie, met beroemde solisten.

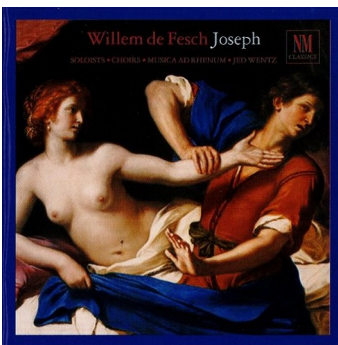
74b. Leidse Courant, 6 januari 1742.

74a. James Caldwell, naar Seeman: Francesca Cuzzoni.

Händel had inmiddels met zijn opera's het Italiaanse bel canto zeer populair gemaakt in Londen. Een van Händels solisten, Francesca Cuzzoni zou later in de Republiek optreden, o.a. in Leiden en Den Haag, samen met "een gerenomeerde Engelse joffer" 11 jaar oud, die zong en ook nog klavecimbel speelde. Kennelijk een wonderkind, van wie de naam in geen enkele aankondiging wordt genoemd.

In 1740 brak de Oostenrijkse Successieoorlog uit, waarin Oostenrijk en Frankrijk tegenover elkaar stonden (1747). De Republiek koos de kant van Oostenrijk, om zo een bufferzone tussen ons land en Frankrijk in stand te houden. Daarop vielen Franse troepen de zuidelijke Nederlanden binnen. In de paniek werd Willem IV op 2 mei 1747 benoemd tot Kapitein-generaal en stadhouder van alle gewesten, de eerste erfstadhouder van de hele Republiek dus, als we dat woord nog kunnen gebruiken. De Engelsen noemden hem *Prince of the Mob*.

75. Joseph. Cd-opname door Musica ad Rhenum, o.l.v. Jed Wentz. NM classics 2000.

76. J. Donowell, 1761: Marylebone Gardens, met muziekpaviljoen.

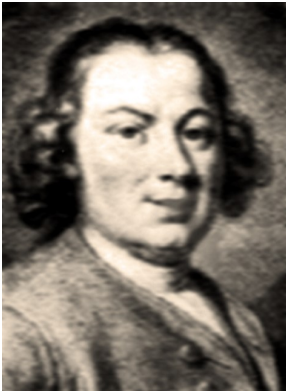
Op 20 maart 1745 vond in Covent Garden de première plaats van het tweede oratorium van de Fesch, *Joseph*. Ook dat was naar men dacht verloren, maar zou in 1980 door Pieter Andriessen worden teruggevonden in de archieven van de Royal Academy of Music.

In het volgende jaar werd de Fesch concertmeester van Händels orkest en vervolgens dirigent van het orkest dat in Marylebone Gardens speelde, een van de openbare lustoorden van Londen, waar rijk en (betrekkelijk) arm zich in de tuinen konden vermaken. Andere bekende werken uit zijn Engelse periode zijn de pastorale serenade *Love and Friendship*, de komische opera *The London Apprentice*, diverse sonates en concerten en een verzameling liederen, waaronder die voor een bewerking van Shakespeares *The Tempest*.

77. Anoniem, ca. 1750: Willem Batavus, prins van Oranje 1748-1806.

In 1748, werd Willem Batavus geboren. Hij kreeg, evenals zijn zusjes een muzikale opleiding. Twee jaar later bezocht Händel zijn moeder, Anne van Hannover in Den Haag, toen hij op doorreis was van Engeland naar Duitsland. Hij speelde een concert op het orgel van de Grote of Sint-Jacobskerk. Prinses Anne organiseerde tal van concerten, Soms speelde zij zelf mee, o.a. als klaveciniëste.

78. Anoniem:
Pieter Hellendaal 1721-1799

De componist Pieter Hellendaal, tevens organist van de Marekerk in Leiden, speelde ook voor het hof. De concerten konden op uitnodiging worden bijgewoond.

In die periode waren er ook publieke zomerconcerten in Nieuw Vaux-Hall, (genoemd naar de Londense uitspanning) aan de Scheveningse weg. Hellendaal speelde daar viool en Willem IV kwam wel eens luisteren. Ook U kunt luisteren naar Hellendaal, Händel en De Fesch, van wie om vijf uur in de Geertkerk concerten worden gespeeld door het Collegium Musicum Den Haag.

79. Jacob Houbraken, naar George de Marées:
Unico Willem graaf van Wassenaer van Obdam.

De Scheveningse advertenties melden ook de *Concerti armonici* van een "voornaam Heer". Dat was Unico van Wassenaer. Hellendaal verhuisde naar Londen, waar hij veel engagements kreeg en ook wel door Händel

aan werk werd geholpen, maar uiteindelijk ging hij naar Cambridge, waar hij een vaste aanstelling kreeg. Intussen waren de *Zes Concerti Armonici* van Unico van Wassenaer in Londen uitgegeven. Zij werden toegeschreven aan Riciotti, in werkelijkheid alleen de uitgever, waren meteen populair en bleven dat ook tot in de 19e eeuw. Op het continent waren ze al eerder uitgegeven en toegeschreven aan Pergolesi, totdat Berio halverwege de 20e eeuw zou ontdekken hoe het echt zat.

80a. Joshua Reynolds
James Boswell
1740-95

80b. Jens Juel, 1777 :
Belle van Zuylen
1740-1805

Een paar jaar later kwam de Schotse literator en biograaf James Boswell in Leiden studeren en ontmoette Belle van Zuylen, wat tot een literaire correspondentie leidde.

81. Johann Georg Ziesenis, 1763-76:
Willem V Batavus, stadhouder 1766-95.

In 1766 werd prins Willem Batavus meerderjarig en kwam in functie als stadhouder. Inmiddels was in Amerika een opstand uitgebroken tegen het Engelse gezag. Dat was een bron van inspiratie voor de Patriotten, een beweging ontstaan uit de verlichtingsideeën en gekant tegen het autoritaire bewind van de stadhouders. Men smokkelde op grote schaal wapens naar de opstandelingen. In 1780 volgde -na ruim honderd jaar vrede- de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog.

82. Wedgwood, ca. 1780

Daar verdiende Josiah Wedgwood goed aan, door enerzijds bustes van van Oldenbarneveldt en de Witt aan de Patriotten te verkopen, anderzijds medaillons met portretten van de Oranjes aan de orangisten.

83. Sir Joshua Reynolds, 1781:
Dr. Charles Burney 1726-1814.

Vlak daarvoor had de Engelse musicoloog Charles Burney door Europa gereisd en ook Nederland aangedaan. Al onze klokken en carillons vond hij maar niks ("barbaric"), maar hij had veel muziek gekocht bij de Amsterdamsche muziekhandel van Johann Julius Hummel. Midden in de oorlog vond nog een benefietconcert te Cambridge plaats door Pieter Hellendaal, met muziek van Unico van Wassenaer.

De Historie van Mej. Sara Burgerhart van Betje Wolff en Aagje Deken werd uitgegeven in Den Haag. Dit was de eerste Nederlandse roman, een briefroman, in rechtstreekse navolging van het werk van Samuel Richardson, dat ook was vertaald.

84. Gedenkplaat voor de stichting van de Bataafse republiek, 1795,

In 1795 trokken de Fransen over de bevroren rivieren Nederland binnen en ondervonden weinig weerstand. Op 16 januari capituleerde Utrecht en op de 18e schreef de prins een afscheidsbrief aan de Staten-Generaal en vluchtte met zijn gezin - naar Engeland. Zij gingen daar wonen in een van de paleizen van neef George in Kew, destijds *Dutch House* genoemd.

De Bataafse Republiek werd uitgeroepen. Met de Britten, die deel uitmaakten van wat al snel de anti-Bonaparte alliantie zou worden, was het opnieuw oorlog. Er volgde een handelsblokkade en de bevolking van de handelssteden in het westen verpauperde.

Vanuit Engeland beval Willem dat alle Nederlandse koloniale bezittingen onder Britse "bescherming" moesten worden gebracht. In 1797 werd de Republikeinse vloot verslagen bij Camperduin.

Aan de Republiek der Verenigde Provinciën was een einde gekomen.

Lijst van illustraties.

1. *Inname van den Briel, 1 april 1572*. Simon Fokke, 1756-58. Rijksmuseum, RP-P-OB-79.175.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.445214>
2. *Unie van Utrecht 1579, laatste pagina met handtekeningen*.
<http://www.geschiedenisvanzuidholland.nl/collecties/unie-van-utrecht-1579->
3. *Hollandse schepen in een buitenlandse haven*. Johan Abrahamsz. Beerstraten, 1658. Rijksmuseum, SK-A-2678. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.5965>
4. *Cornelis Vermuyden 1595-1677*. Van Miereveldt, 1650. Valence House Museum.
5. *Samuel Pepys 1633-1703*. John Hayls, 1666. National Portrait Gallery, NPG 211.
<http://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw04948/Samuel-Pepys>
- 6a. *Prins Willem van Oranje 1533-1584*. Adriaen Thomasz. Key, ca. 1579. Rijksmuseum, SK-A-3148.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.9542>
- 6b. *Koningin Elizabeth I 1533-1603*. Marcus Gheeraerts de jongere, ca.1592. National Portrait Gallery, NPG 2561 <http://www.npg.org.uk/collections>
7. *Robert Dudley, Graaf van Leicester 1532-88*. Willem van de Passe, 1620. Rijksmuseum, RP-P-OB-15.799.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.160985>
8. *Leicesters intocht in den Haag, 1585*. Jacob Savery, 1586. Rijksmuseum, RP-P-OB-80.445.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.451889>
9. *William Kempe als Morris danser*. Anoniem. Uit: *Nine Daies Wonder*, 1600.
<http://web.uncg.edu/dcl/courses/eyeappeal/images/unit4/img10.jpg>
10. *Gerbrand Adriaensz Brederode 1585-1618*. DNBL. <http://www.dnbl.org/auteurs/auteur.php?id=bred001>
11. *Constantijn Huygens 1596-1687*. Jan Lievens, ca. 1630. Rijksmuseum, SK-C-1467
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.8901>
12. *Huwelijksceremonie in Londen voor Frederik van de Palts en Elizabeth Stuart*, Frans Hogenberg (studio) 1613 in: *History Today*, Volume 63, Issue 2, February 2013
13. *Jan Jansz. Starter Jan van de Velde (II) 1623*.
http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/goudeneeuw/tekst/groot?id=lg_757.jpg
14. *Maurits, Frederik Hendrik, Frederik V en Elizabeth Stuart op het Buitenhof in Den Haag*. Paulus van Hillegaert, ca.1622. Rijksmuseum, SK-A-452. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.8685>
15. *Frederik V van Bohemen en Frederik Hendrik spelen Pell-Mell in Den Haag*. Adriaen van de Venne, ca. 1626. British Museum, 1978,0624.42.30. <http://www.britishmuseum.org/research>
- 16a. *Frederik Hendrik van Oranje Stadhouder 1625-1647*. Pieter Tanjé, naar Michiel Jansz. Mierevelt. British Museum, O,4.26. <http://www.britishmuseum.org/research>
- 16b. *Amalia van Solms*. Jacob Houbraken naar Gerard van Honthorst. British Museum 1879,0614.743.
<http://www.britishmuseum.org/research>
17. *Frederik V van Bohemen, Elizabeth Stuart, Frederik Hendrik en Amalia van Solms in Den Haag*. Adriaen van de Venne, ca. 1626. British Museum, 1978,0624.42.12. <http://www.britishmuseum.org/research>
18. *Jacob Cats 1577-1660*, Michiel Jansz. van Mierevelt, 1634. Rijksmuseum, SK-A-258.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.6740>
19. *Charles I, Koning van Engeland, Schotland en Ierland 1625-1649*. Sir Anthony Van Dyck, portretstudie 1635. Royal Collection Trust, RCIN 404420. <https://www.royalcollection.org.uk/collection>
20. *Amsterdamse schouwburg naar ontwerp van Jacob van Campen, 1638*. Salomon Savery, 1658. Rijksmuseum, RP-P-OB-81.613. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.463555>
21. *Willem, Prins van Oranje & Mary Stuart*, Sir Anthony Van Dyck, 1641. Rijksmuseum, SK-A-102.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.8289>
22. *Henriëtte Maria van Frankrijk 1609-1669*. Sir Anthony Van Dyck (atelier), 1641. San Diego Museum of Art. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:HenriettaMariaofFrance02.jpg>
- 23a. *Theaterpoort bij de Varkenssluis te Amsterdam, 1642*. Hendrik de Keyser, 1613 (?) Rijksmuseum, RP-P-OB-76.319. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.462479>
- 23b. *Peleus & Thetis, tableau vivant, Amsterdam, 1642*. Pieter Nolpe, naar Wildens. Rijksmuseum, RP-P-OB-76.724. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.462452>
24. *Sir William Davenant 1606-68*. Robert Walker. Collection Lincoln College PCF50, University of Oxford.
<http://www.bbc.co.uk/arts/yourpaintings/>
25. *Nicholas Lanier 1588-1666*. Anthony Van Dyck 1628. Wenen, Kunsthistorisches Museum, GG 501.
26. *Prins Willem II van Oranje, Stadhouder 1647-1650*, Gerard van Honthorst (atelier) 1651. Rijksmuseum SK-A-177 <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.6696>
27. *De VERTOONINGEN, ghedaen binnen Amsterdam, op de Eeuwige VREDE, en VREYHEYT. Den 5. Junii, 1648*. Pieter Nolpe. Rijksmuseum, RP-P-OB-76.489.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.358408>
28. *Allegorie op de eerste Engelse oorlog*. Jan Saenredam / Hugo Allard, 1654. Rijksmuseum, RP-P-OB-81.824. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.464269>

29. *Allegorie op de eerste vrede van Westminster 1654*, Salomon Pietersz. Lachair, 1654. Rijksmuseum, RP-P-1878-A-1190. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.378557>
30. *Der Fluyten Lust-Hof, Amsterdam 1649. Facsimilé voorpagina deel I.* http://imslp.org/wiki/File:Der_fluyten_lusthof_1649.jpg
31. *Ballet de la Carmesse de la Haye, 1655.* Facsimilé voorpagina, Den Haag, Koninklijke bibliotheek. <https://www.kb.nl/sites/default/files/1655-01.jpg>
32. *Mary Henrietta Stuart 1631-60.* Bartholomeus van der Helst, 1652. Rijksmuseum, SK-A-142. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.8661>
- 33a. *Jacob Cats 1577-1660.* Wedgwood ca.1780. Rijksmuseum, BK-KOG-1652. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.437467>
- 33b. *Mary Stuart met Jacob Cats op diens landgoed Sorghvliet.* Rijksmuseum, RP-P-1906-1058. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.collect.158358>
34. *Aankomst van Charles II in Rotterdam, 1660.* Lieve Pietersz. Verschuier, 1665. Rijksmuseum, SK-A-448. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.6429>
35. *Charles II op weg naar Den Haag stopt bij landgoed Wema, 25 mei 1660.* Johannes Lingelbach. Den Haag, Mauritshuis.
36. *Banket in Den Haag ter ere van Charles II, juni 1660.* Hieronymus Janssens. Windsor, Royal Collection. <https://www.royalcollection.org.uk/collection/400525/>
- 37a. *Jan Vos, Amsterdam 1642 en 1660.* Arnoud van Halen, ca. 1620. Rijksmuseum SK-A-4592. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.4964>
- 37b. *"Staatcywagen" gewijd aan Prins Willem III van Oranje.* Atlas van Stolk.
38. *William Davenant 1606-68.* William Faithorne, naar John Greenhill, 1672. National Portrait Gallery, NPG D22719. <http://www.npg.org.uk/collections>
39. *De bedroogen hoop, Jan Soet, spotprent en gedicht op de tweede Engelse oorlog.* British Museum 1885,1114.145.36. <http://www.britishmuseum.org/research>
40. *Aphra Behn ca. 1640-89.* Peter Lely, ca.1670. Yale Center for British Art, B2002.15
41. *Tocht naar Chatham, 20 juni 1667.* Jan van Leyden, ca.1668. Rijksmuseum, SK-A-1386. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.7285>
42. *Allegorie op de vrede van Breda, 1667,* Salomon Savery (?) 1667. Rijksmuseum, RP-P-OB-82.071. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.465507>
43. *Zeeslag tijdens de derde Engelse oorlog,* Ludolf Bakhuysen. London, National Maritime Museum, BHC0286. <http://collections.rmg.co.uk/collections/objects/11778.html>
44. *Lodewijk XIV trekt bij Lobith de Rijn over, 12 juni 1672,* Adam Frans van der Meulen, 1672-90. Rijksmuseum, SK-A-3753 <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.9091>
45. *Spiegel der Fransse tyranny ghepleecht op de Hollantsche dorpen, 1672,* Romeyn de Hooghe, 1673. Rijksmuseum, RP-P-OB-77.183. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.358817>
46. *Allegorie op de tweede vrede van Westminster,* Gerard de Lairesse, 1674. Rijksmuseum, RP-P-OB-46.694. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.134936>
47. *Allegorie op de vrede met Frankrijk, Nijmegen, 1678,* Romeyn de Hooghe. Rijksmuseum, RP-P-OB-67.740. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.336454>
- 48a. *John Locke 1634-1704,* John Greenhill 1672-76. National Portrait Gallery, NPG 3912. <http://www.npg.org.uk/collections>
- 48b. *Baruch Spinoza 1632-77.* Franz Wulfhagen, 1664. Frankrijk, particulier bezit. https://de.wikipedia.org/wiki/Baruch_de_Spinoza
49. *Koning James II van Engeland en Ierland 1685-1688 (James VII van Schotland).* Sir Godfrey Kneller, 1684. National Portrait Gallery NPG 666 <http://www.npg.org.uk/collections>
50. *Vertrek Willem III uit Hellevoetsluis 19 oktober 1688,* Abraham Storck. London, National Maritime Museum, BHC0325. <http://collections.rmg.co.uk/collections/objects/11817.html>
51. *Kroningsplechtigheden in Londen 1689.* Romeyn de Hooghe. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek 1049 B 11.
52. *Vuurwerk van de Engelse kooplieden in Amsterdam.* Romeyn de Hooghe, 1689. Rijksmuseum RP-P-1917-57 <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.392738>
- 53a. *Constantijn Huygens jr 1628-97.* Anoniem. Wikipedia
- 53b. *Christiaan Huygens 1629-95.* Bernard Vaillant, 1686. <http://histoptica.files.wordpress.com/2011/01/huygens.jpg?w=255&h=230>
54. *Henry Purcell 1659-95.* John Clostermann, 1695. National Portrait Gallery NPG 1352. <http://www.npg.org.uk/collections>
55. *Henry Purcell: Dioclesian, Akte V, finale.* Uit: Frans Muller, *Dioclesian, Act V masque.* http://www.julieandfransmuller.nl/Dioclesianmasque_ned.html
56. *Henry Purcell: King Arthur, Akte V, finale.* Uit: Frans Muller, *King Arthur, Act V masque.* http://www.julieandfransmuller.nl/King_Arthur_masque_ned.html
57. *Windsor, St. George's Hall.* Charles Wild. Windsor, Royal Collection RCIN 922112. <https://www.royalcollection.org.uk/collection/search#/2/collection/922112>

58. *Willems menagerie*. Melchior d'Hondecoeter, ca.1690. Rijksmuseum, SK-A-173
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.8744>
59. *Marys collectie (reconstructie)*. Apeldoorn, Paleis Het Loo.
http://www.delftsaardewerk.nl/artikel/paleis_het_loo_1
60. *Henry Purcell, The Fairy-Queen, Act V, masque "De Chinese Tuin"*.
http://www.julieandfransmuller.nl/FQ_act5_masque_ned.html
61. *Tuinontwerp van Daniel Marot*. Hampton Court Palace, Johannes Kip naar Leonard Knyff.
In: *Nouveau theatre de la Grande Bretagne*, [...] 1708, plaat 6.
62. *Intocht van Willem III in Den Haag 1691*. Carel Allard / Jan Luyken. Rijksmuseum,
RP-P-1896-A-19368-886. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.143654>
63. *Lijst van musici die met Willem III naar Den Haag reisden*. Uit: Rudolf Rasch, *Geschiedenis van de muziek in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden*, hoofdstuk zes, illustratie 2.
<http://www.hum.uu.nl/medewerkers/r.a.rasch/Republiek/Republiek06-Hof.pdf>
64. *Allegorie op de vrede van Rijswijk, 1697*. Coenraet Decker. Rijksmuseum, RP-P-OB-82.898.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.468424>
65. *Anne Stuart, Koningin van Engeland, Schotland en Ierland (1702-1707), Koningin van Groot Britannië en Ierland (1707-1714)*. Michael Dahl, 1705. National Portrait Gallery, NPG6187.
<http://www.npg.org.uk/collections>.
66. *John Churchill, Hertog van Marlborough (1650-1722)*. Adriaen van der Werff, 1705. Galleria degli Uffizi, Florence. <https://rkd.nl/nl/explore/images/142870>
67. *Vuurwerk in de hofvijver ter gelegenheid van de vrede van Utrecht*. Daniel Marot, 1713. Rijksmuseum
RP-P-OB-83.435. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.476220>
68. *Georg Ludwig, Hertog-keurvorst van Brunswijk-Lüneburg (1698-1727), George I, Koning van Groot Britannië en Ierland (1714-1727)*. Sir Godfrey Kneller, 1714. National Portrait Gallery, NPG544.
<http://www.npg.org.uk/collections>.
- 69a. *Koning George II*. Sir Godfrey Kneller, 1716. Royal collection, RCIN 406073.
<https://www.royalcollection.org.uk/collection/406073>
- 69b. *Koningin Caroline*, Sir Godfrey Kneller, 1716. National Portrait Gallery, NPG529.
<http://www.npg.org.uk/collections>.
70. *Anne, Caroline, Frederick en Amelia van Hannover, op de achtergrond "Dutch House" in Kew Gardens*. Philip Mercier, 1733. National Portrait Gallery, NPG1556. <http://www.npg.org.uk/collections>.
71. *Anna van Hannover*, zelfportret. Den Haag, Mauritshuis.
<http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/AnnavanHannover>
72. *Willem Defesch*. François Morellon la Cave, naar Andrea Soldi, 1751. British Museum, 1977,U.1211.
<http://www.britishmuseum.org/research>
73. *Een repetitie voor Defesch' oratorium Judith*. William Hogarth, 1733.
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Judith-hogarth.jpg>
- 74a. *Francesca Cuzzoni*. James Caldwell, naar Seeman.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Francesca_Cuzzoni.jpg
- 74b. *Leydsche Courant 5 januari 1742*. Advertentie. <http://www.delpher.nl/nl/kranten>
75. *Joseph*. Cd-opname door Musica ad Rhenum. NM classics 2000.
76. *Marylebone Gardens, met muziekpaviljoen*. J.Donowell, 1761.
77. *Willem Batavus, Prins van Oranje (1748-1806)*. Anoniem, ca. 1750.
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:JongestadhouderWillemV.jpg>
78. *Pieter Hellendaal*. Anoniem. <http://www.oae.co.uk/people/peter-hellendaal-1721-1799/>
79. *Unico Willem graaf van Wassenaer van Obdam*. Jacob Houbraken, naar George de Marées. British Museum, 1876,1014.270. <http://www.britishmuseum.org/research>
- 80a. *James Boswell (1740-1795)*. Joshua Reynolds, 1785. National Portrait Gallery, NPG1675.
<http://www.npg.org.uk/collections>
- 80b. *Belle van Zuylen, Isabelle de Charrière (1740-1805)*. Jens Juel, 1777.
http://bpun.unine.ch/page.asp?sous_menu1=assoc_charriere&sous_menu2=0
81. *Willem V Batavus, stadhouder 1766-1795*. Johann Georg Ziesenis, 1763-76. Rijksmuseum, SK-A-882.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.6613>
82. *Wedgwood ca.1780: Johan van Oldenbarnevelt, Johan de Witt, en Michiel de Ruyter. Willem V Batavus* (Johann Heinrich Schepp voor Wedgwood). Rijksmuseum, NG-NM-252.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.233164>
83. *Dr. Charles Burney (1726-1814)*. Sir Joshua Reynolds, 1781. National Portrait Gallery, NPG3884.
<http://www.npg.org.uk/collections>.
84. *Gedenkplaat voor de stichting van de Bataafse Republiek*. Anna Catharina Brouwer, Jan Lucas van der Beek, J.P. Conse. Rijksmuseum, RP-P-OB-67.572.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.335990>

Nederlands-Engelse relaties in de 17e en 18e eeuw.

Juul en Frans Muller, Holland Festival Oude Muziek, zomerschool, Utrecht 2 september 2015

korte bibliografie

- AKKERMAN, Nadine *Courtly Rivals in the Hague. Elizabeth Stuart & Amalia von Solms.* Den Haag, Historisch Museum, 2014.
- AKKERMAN, Nadine en Paul SELLIN "A Stuart Masque in Holland. Ballet de La Carmesse de la Haye (1655)" in *Ben Jonson Journal* 11 (2004): 207-58.
- ALBACH, Ben *Langs kermessen en hoven. Ontstaan en kroniek van een Nederlands toneelgezelschap in de 17de eeuw.* Zutphen, De Walburg Pers, 1977.
- ALBACH, Ben "De schouwburg van Jacob van Campen" In: *Oud Holland* 85 (1970), p. 85-109.
- ARENTS, Thomas *De Krooninge van haare Majesteiten Wilhem Hendrik en Maria Stuart.* Amsterdam, Jacob Lescaillje (erven), 1689.
- BURNEY, Charles *The Present State of Music in Germany, The Netherlands, and United Provinces.* Londen, printed for T.Becket et al, 1775.
- ERENSTEIN, ed, R. L. *Een Theatergeschiedenis der Nederlanden,* Amsterdam, Amsterdam U.P. 1996.
- EVELYN, John *Diary,* meerdere uitgaven.
- FRIJHOFF, W. en M. SPIES *1650. Bevochten eendracht.* Den Haag, SDU Uitgevers, 2000 (2e druk).
- ISRAEL, Jonathan L. *The Dutch Republic,* Oxford University Press, N.Y. 1995.
- JARDINE, Lisa *Going Dutch. How England Plundered Holland's Glory.* Londen, HarperCollins, 2008.
- KEBLUSEK et al, Marika *Vorstelijk Vertoon. Aan het hof van Frederik Hendrik en Amalia.* Zwolle, Waanders, 1997.
- KORTHALS ALTES, J. *Polderland in Engeland: de geschiedenis van een Zeeuwsch bedijker uit de Gouden Eeuw en zijne grootsche Hollandsch-Engelsche onderneming,* Den Haag, Van Stockum, 1924.
- MARSCHNER, Joanna *Queen Caroline.* New Haven / Londen, Yale U.P., 2014.
- MEEUS, Hubert *Repertorium van het ernstige drama in de Nederlanden 1600-1650.* Leuven, Acco, 1983.
- MOLHUYSEN, P.C. en P.J. BLOK (red.) *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.* Deel 3 (Jan Vos). Leiden, A.W. Sijthoff, 1914.
- MULLER, Julia & Frans "Completing the Picture: The Importance of Reconstructing Early Opera" in *Early Music* XXXIII/4 (2005) 667-681.
(voor een Nederlandse versie zie <http://www.julieandfransmuller.nl>)
- MULRYNE, J.R. *Europa Triumphans.* London, Ashgate, 2004.
- NIEROP et al, Henk van *Romeyn de Hooghe. De verbeelding van de late Gouden Eeuw.* Zwolle, Waanders, 2008.
- PEPYS, Samuel *Diary.* Meerdere uitgaven.
- PINCUS, Steven C.A. "Republicanism, absolutism and universal monarchy: English popular sentiment during the third Dutch war" in *Culture and Society in the Stuart Restoration,* MacLean, Gerald (red.), Cambridge, 1995.
- RASCH, Rudolf *Geschiedenis van de Muziek in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.*
<http://www.let.uu.nl/~Rudolf.Rasch/personal/Republiek/Republiek06-Hof.pdf>
- RASCH, Rudolf (red.) *Unico Wilhelm van Wassenaer, Componist en staatsman,* Zutphen, Walburg Pers, 1993.
- RUBRIGHT, Marjorie *Doppelgänger Dilemmas. Anglo-Dutch Relations in Early Modern English Literature and Culture.* Philadelphia, U. of Pennsylvania Press, 2014.
- SADIE, Julie Anne *Companion to Baroque Music.* Oakland, U. of California Press, 1998.
- SANDS, Mollie *The Eighteenth-Century Pleasure Gardens of Marylebone 1737-1777.* London, Society for Theatre Research, 1987.
- THIENEN, Fr.W.S. van *Het Doek Gaat Op.* Bussum, De Haan, 1969.
- TUSLER, Robert L. "Willem de Fesch: International Eighteenth-Century Dutch Composer" in *The Great Emporium,* DQR Studies in Literature 10, Amsterdam, Rodopi, 1992.
- VELDHORST, Natascha *De perfecte verleiding, Muzikale scènes op het Amsterdams toneel in de zeventiende eeuw.* Proefschrift, Amsterdam, Amsterdam U.P., 2004.
- WAGENAAR, Jan *Amsterdam in zyne Opkomst, Aanwas, Geschiedenis...* Amsterdam, 1767.
- WAGENAAR, Jan *Vaderlandsche Historie,* Amsterdam, deel I. Tirion, 1749-1759.
- WORP, J.A. *Geschiedenis van den Amsterdamschen Schouwburg 1496-1772* (ed. J.F.M. Sterck). Amsterdam, S.L. van Looy, 1920.
- WYBRANDS, C.N. *Het Amsterdamsche Tooneel van 1617-1772, bewerkt naar meerendeels onuitgegeven authentieke bescheiden.* Utrecht, J.L.Bijers, 1873